

DARBHÂNE-İ ÂMİRE'NİN YAKACAK İHTİYACININ TEMİNİNDE KOCAELİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI*

Giriş

Tarih boyunca bütün devletleri meşgul etmiş olan iâşe ve ikmal sorunları, altı asır müddetle Osmanlı Devleti'ni de uğraştırmıştı. İmparatorluğun uçsuz bucaksız sınırları içindeki büyük şehirlerin ve özellikle payitaht İstanbul'un iâşesi oldukça külfetliydi. Kalabalık nüfusuna ilaveten saraya, muhtelif devlet kurumlarına, kapıkulu ocaklarına, ordu ve donanmayla bağlantılı askerî/sinaî tesislere ev sahipliği yapan İstanbul, ünlü bir tarihçinin deyişiyle bir "mide kent"ti. İstanbul sakinleri üretmekten ziyade tüketiyordu. Payitahtın keresteden güherçileye, gümüşten bakıra, koyun etinden zahireye kadar geniş bir yelpazeye yayılan ve sayısı neredeyse sınırsız olan ihtiyaçları vardı. Bunların karşılanabilmesi için binlerce insan akıllıca bir planlama ve etkin bir işbölümüyle seferber ediliyordu. Sistemin temel gayesi imparatorluğun kaynaklarından mümkün olan en düşük maliyet ve en yüksek verimlilikle istifade etmektir. Bunun için bazı özel uygulamalara gidilmiş, belli sektörlerde tekeller oluşturulmuş, çeşitli sınırlandırma ve yasaklamalar getirilmişti. Özellikle stratejik önemdeki bazı sektörlerde devletin ihtiyaçları diğer kişi ve kurumların ihtiyaçlarının önüne geçirilmişti. Ancak toplumun ve devletin öncelikleri arasında hassas bir denge tesisi de ihmal edilmemişti. Üreticilerin ezilmemesi, herhangi bir kıtlık ve buhran yaşanmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Bütün bu düzenlemelerin sonucunda Osmanlı Devleti, adeta saat titizliğinde çalışan devasa bir iâşe ve ikmal makinesine dönüşmüştü¹.

Her vilayetin imkânları ölçüsünde pay sahibi olduğu bu sistemde, İstanbul civarındaki yerleşim birimlerine büyük iş düşüyordu. Bunlar arasında İstanbul'un yanı başında yer alan Kocaeli, sahip olduğu zengin orman arazileriyle ön plana çıkıyordu. Başkente mesafe olarak yakın olmasına ilaveten deniz yoluyla nakil ve sevk imkânına da sahipti. Gıda maddeleri

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: faruk.bolukbasi@bilecik.edu.tr.

1 Osmanlı iâşe sisteminin genel esasları ve iktisadî yapı içindeki yeri için bakınız: Mehmet Genç, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 525-532; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013, s. 47-86; "Mide kent" kavramını kullanan Robert Mantran'ın İstanbul'la ilgili çalışması ve payitahtın iâşesiyle ilgili değerlendirmeleri için bakınız: *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çeviren: M. A. Kılıçbay, E. Özcan, Ankara 1990, II cilt; İstanbul'daki bazı önemli devlet kurumlarının ihtiyaçlarının nasıl temin edildiği hususunda bakınız: İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, İstanbul 1992, s. 101-170; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013, s. 69-104.

konusunda olmasa da kereste, odun, odun kömürü gibi nakliyesi zahmetli ürünler açısından cazip bir tedarik noktasıydı. Orman potansiyeli öylesine yüksekti ki, kaynaklarda “ağaç denizi” olarak anılıyordu. Payitahttaki Tersâne-i Âmire'nin en büyük kereste tedarikçisiydi. Tophane, Cebehane ve Baruthâne-i Âmire'nin de orman ürünleri ihtiyacını karşılıyordu. İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu yakacak odun ve kömür ile inşaat işleri için gerekli kereste de Kocaeli bölgesinden tedarik ediliyordu². Kocaeli ormanlarından istifade eden İstanbul'daki kurumlardan biri de darphaneydi. Darbhâne-i Âmire faaliyetlerini sürdürebilmek için gerek duyduğu yakacağın önemli bir kısmını buradan temin ediyordu.

Darbhâne-i Âmire'nin Yakacak İhtiyacı

Devlet hazinesinin ve piyasanın ihtiyaç duyduğu nakit parayı basıp tedavüle süren Darbhâne-i Âmire'nin başlıca gereksinimi altın ve gümüştü³. Ancak kıymetli madenin temin edilmesi tek başına yeterli değildi. İşlenip para haline getirilebilmesi için başka malzemelere de ihtiyaç duyuluyordu⁴. Bunlar arasında özellikle yakacak büyük önem taşıyordu. Para basımının kesintiye uğramadan sürdürülebilmesi yakacak maddelerin düzenli olarak teminine bağlıydı. Bu yüzden devlet idarecileri yakacak temini hususunda çok hassastı⁵.

Darphanenin kullandığı üç tür yakacak vardı. Bunlardan ilki olan funda kömürü, darphane alet edevatının imali esnasında kullanılıyor; Terkos, İğneada, İstıranca, Bandırma, Bozburun, Beykoz ve Alemdağı gibi yerlerden tedarik ediliyordu. Darphanenin yıllık funda kömürü ihtiyacı 1.400 ayardı⁶. Darphanenin kullandığı ikinci tür yakacak ise odundu⁷. Odunun nereden, ne şekilde, kimler vasıtasıyla temin edildiği konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

Para basarken kullanılan en önemli yakacak türü ise odun kömürüydü. Kocaeli bölgesinden temin edilen odun kömürü, havasız bir ortamda odunun kömürleşmesiyle elde ediliyordu. Hava alamayan odun kül olana dek yanmıyor, ancak kimyasal açıdan dekompoze olup kömüre dönüşüyordu. Günümüzde üretiminde modern ocakların da kullanıldığı odun kömürü, geçmişte dik torluklarda imal ediliyordu. Torlukların yeri seçilirken rüzgâr almayan, kuytu, süzek topraklı, eskiden de aynı amaçla kullanılmış, ağaç ve su kaynaklarına yakın yerler tercih ediliyordu. Bu şekilde odun kömürü hazırlamak oldukça uzun sürüyor ve zahmetli oluyordu. Daha da önemlisi hazırlayacak kişinin bu işte tecrübe kazanmış ve ustalaşmış bir kişi olması gerekiyordu⁸. Günümüzde de Kocaeli'nin çeşitli bölgelerinde geleneksel usullerle kömür imaline devam edilmektedir.

Darbhâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu kömür genellikle çam ve meşeden, bazen de köknar ve kızılğaçtan yapılıyordu. Darphaneye yıllık 20.000 ayar kömür gelmesi gerekiyordu. Kaynaklarda ayarın bir kömür çuvalını ifade ettiği belirtilmekte, ancak tam olarak ne kadarlık bir ağırlığa tekabül ettiği açıklanmamaktadır⁹.

2 Arif Bilgin, “Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)”, *Sakarya İli Tarihi, I. Sakarya* 2005, s. 305-326; Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 102-115; İdris Bostan, “İzmit” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 536-541; Resül Narin, “Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları” *Belleten*, C.LXXV/274, Aralık 2011, s. 769-781; Muharrem Öztel, “İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukât Arz Piyasası (1789-1918)” *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer 2013, p. 487-505.

3 Konunun ayrıntıları için bakınız: Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 69-104.

4 Hepsi aynı derecede önemli olmasa da, ihtiyaç duyulan malzemeler arasında çelik, demir, kurşun, şap, tortu, taş, tuğla, toprak, kum, kireç, kil, horasan, alçı, revgan-ı sade, şem-i revgan, hasır süpürge, teneke, kova, sabun ve kahve vardı [16 Aralık 1830 (1 Receb 1246), *HH.d.*, nr. 14591; 30 Mayıs 1843 (1 Cemaziyelevvel 1259), *D.DRB.MH.*, 820/40; 29 Mayıs 1843 (29 Rebiülâhîr 1259), 821/46; 29 Mayıs 1843 (29 Rebiyülâhîr 1259), 821/46; *D.BŞM.DRB.*, 15/48].

5 24 Temmuz 1768 (9 Rebiyülevvel 1182), *C.DRB.*, nr. 2593.

6 21 Ocak 1811 (25 Zilhicce 1225), *C.DRB.*, nr. 2152; 6 Şubat 1790 (21 Cemaziyelevvel 1204), nr. 2798.

7 29 Mayıs 1843 (29 Rebiülâhîr 1259), *D.DRB.MH.*, 821/46; *HH.d.*, nr. 14591; nr. 21568.

8 Yener Öker, Turgay Akbulut, “Odun Kömürü ve Seyyar Madeni Kömür Ocaklarında Üretim”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1994, s. 35-49.

9 31 Mayıs 1840 (29 Rebiyülevvel 1256), *C.DRB.*, nr. 1239; 21 Haziran 1773 (29 Rebiyülevvel 1187), nr. 2296; 12 Şubat 1783 (9 Rebiyülevvel 1197), *C.AS.*, nr. 39546.

Darphanenin Kömür İhtiyacının Karşılanması ve Kocaeli

Darphane için gerekli kömürünü Kocaeli yöresindeki Bahçecik, Yuvacık ve Yeniköy ahalisi hazırlıyordu. Kömür temin işi ormandan ağaç kesilmesiyle başlıyor; kesilen ağaçların *hark* edilmesiyle yani yakılarak kömüre çevrilmesiyle devam ediyordu¹⁰. Buraya kadar işleri yürüten Yuvacık ve Bahçecik ahalisiydi. Hazırlanan kömürü katırlarla Baş, Sekban ve Taşlıca iskelelerine taşıma işini ise Yeniköy ahalisi üstlenmişti. İskelelerde kömürün bir süre beklemesi gerekebildiğinden; bu iş için hazırlanmış, depolamaya uygun özel mahzenler kullanılırdı¹¹. Bu depolardan alınan kömür gemilerle İstanbul'a taşınır, burada darphane tarafından kiralanmış mahzenlere yerleştirilirdi¹².

Darphaneye kömür sevkinin durması üretimi aksatacağı için darphane nazırı, sahibi ayar, kefçe nazırı gibi üst düzey idareciler kömür işini bizzat takip ederdi. Ayrıca bu işle hususi olarak ilgilenen çeşitli görevliler de tayin edilmişti. Çam kömürü hammalat kethüdası ve kömürcübaşı bunlardan ikisiydi¹³. Darphanenin önemli memurlarından biri olan gözcübaşı ise kömürün hesabını tutardı¹⁴. Darphanedeki bu görevlilere ek olarak Kocaeli bölgesindeki mutasarrıf, kadı, yeniçeri zabiti, gümrük emini ve ayanlarda kömür sevkiyatının aksamadan yürütülmesinden mesuldü¹⁵. Bir dönem bölgede kömür nazırı unvanlı özel bir görevli de istihdam edilmişti¹⁶. Kömürü hazırlayan köylerin ahalisi uzun asırlardır aynı işi yaptıkları için kömürcülükte uzmanlaşmışlardı¹⁷. Bu üç köyün halkına hizmetleri karşılığında cizye dışındaki vergilerden muafiyet bahşedilmişti¹⁸. Kömür bedelini darphaneden mirî fiyat üzerinden alırlardı¹⁹.

Darphaneye kömür sevkiyatı bazen aksayabiliyor, devletle kömürcü reayanın ilişkileri bozulabiliyordu. Bu gibi durumların ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri köylülere tanınan muafiyetlerin ihlal edilmesiydi. İstanbul'a sık sık mahalli idarecilerin kötü muamelelerinden ve haksız vergi taleplerinden yakınan arzuhaller gelirdi. Asayişin bütün memleket sathında bozulduğu savaş zamanlarında şikâyetler iyice artıyordu. Muafiyetlerin unutulmaya yüz tuttuğu bu tür dönemlerde, kömürcü reayayı sıkıntıya sokan bir diğer husus ise payitahttaki Tersane, Tophane ve Baruthane gibi kurumların kömür tedariki veya başka hizmetler talep etmeleriydi. Bu durum kargaşaya ve iyice baskı altına giren ahalinin köylerinden kaçmasına yol açıyordu²⁰. Bu tür durumlarda darphane idarecilerinin devreye girmesi, köylülerin ezilmesine engel olması gerekiyordu. Mesela 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında donanma hizmetinde çalıştırılmak üzere aranan 500 Ermeni'nin 10'unun Yuvacık'tan, 20 tanesinin de Bahçecik'ten alınması emri verilmişti. Fakat daha sonra darphane nazırının devreye girmesi ve bu durumun kömür sevkiyatını durduracağını hatırlatması üzerine emir geri alınmıştı²¹. Reayanın himayesi konusunda gösterilen hassasiyetin bir benzeri, darphaneye tahsis edilen orman arazisinin korunması hususunda da gösteriliyordu. Bölgeden başka kimselerin ağaç kesmesi yasaklanmıştı²².

10 Eylül 1810 (Şaban 1225), C.DRB, nr. 1414.

11 24 Temmuz 1768 (9 Rebiülevvel 1182), C.DRB, nr. 2593; 7 Kasım 1773 (21 Şaban 1187), C.DRB, nr. 3165; D.DRB.THR, 4/3; *D.DRB.d.* nr. 656; 27 Nisan 1776 (8 Rebiülevvel 1190), *D.DRB.d.* nr. 126.

12 3 Ağustos 1731 (29 Muharrem 1144), *MAD.d.* nr. 10325, s. 126; *D.DRB.d.* nr. 491.

13 3 Nisan 1776 (13 Safer 1190), C.DRB, nr. 2281; 7 Kasım 1773 (21 Şaban 1187), nr. 3165; 23 Nisan 1844 (5 Rebiülâhîr 1260), *D.DRB.d.* nr. 3; 29 Ağustos 1776 (14 Receb 1190), *HH.d.* nr. 5924, vr.13a.

14 7 Eylül 1830 (19 Rebiülevvel 1246), *HH.d.* nr. 15977.

15 27 Nisan 1776 (8 Rebiülevvel 1190) *D.DRB.d.* nr. 126.

16 Eylül 1810 (Şaban 1225), C.DRB, nr. 1414.

17 18 Nisan 1775 (17 Safer 1189), C.ML, nr. 21370; AE.SAMD.II, 17/1866.

18 12 Eylül 1829 (13 Rebiülevvel 1245), C.DRB, nr. 2120; 22 Mart 1830 (26 Ramazan 1245), nr. 2662; 4 Ağustos 1893 (26 Zilkade 1207), nr. 300; 1 Temmuz 1790 (18 Şevval 1204), nr. 1925.

19 27 Nisan 1776 (8 Rebiülevvel 1190), *D.DRB.d.* nr. 126.

20 19 Nisan 1775 (17 Safer 1189), C.ML, nr. 21370; nr. 6742; 27 Mart 1790 (11 Receb 1204), C.DRB, nr. 372; 5 Temmuz 1793 (26 Zilkade 1207), nr. 300; 2 Kasım 1776 (20 Ramazan 1190), C.ZB, nr.3649.

21 25 Mart 1790 (9 Receb 1204), C.DRB, nr. 934.

22 3 Eylül 1803 (16 Cemaziyevvel 1218), *D.DRB.d.* nr. 969; *D.DRB.MH*, 1044/1.

Darphaneye kömür sevkiyatını aksatan hususlardan biri de miri fiyatı yeteriz bulan ahalinin piyasaya kömür satışını devlete kömür vermeye tercih etmesiydi. Aslında yasak olan bu tür girişimler, cezalandırılmasına rağmen engellenemiyordu²³. Bazen de nakliye işini gerçekleştiren gemi reisleri birtakım usulsüzlükler yapabiliyordu. Aldıkları ücreti yetersiz bulan reisler nakliye sırasında gemilerine başka mallar da yüklemek istiyor, bu da kömür sevkiyatını azaltıyordu²⁴. Orman arazisinde sık sık türeyen eşkıyalar da kömür üretimini sekteye uğratan önemli tehdit unsurlarından birisiydi²⁵.

Darphane için kömür temin eden üç köyün ahaliisi tamamıyla gayrimüslimdi. Önemli bir kısmı Ermeni, bir kısmı ise Rum'du. Bölgede Osmanlı hâkimiyeti öncesine kadar uzanan Ermeni yerleşimi, fetihten sonra da artarak devam etmişti. Hatta XIX. yüzyılda bölgede en kalabalık gayrimüslim unsur Ermenilerdi²⁶.

Bahçecik, Yuvacık ve Yeniköy ahalisinin darphane için kömür tedarik etmeye ne zaman başladıklarını bilemiyoruz. Fatih Sultan Mehmet döneminden beri bu işi yaptıkları rivayetine ihtiyatla yaklaşılsa bile, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bu bölgeden darphane için kömür temin edildiğini kesin olarak söyleyebiliriz²⁷. Tanzimat Fermanı bazı değişikliklere yol açmışsa da, bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile kömür reayanın muafiyetleri kaldırılmıştı²⁸. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çam kömürü yerini İngiltere'den ithal edilen kok kömürüne bırakmıştı²⁹.

Sonuç

Darphanenin Kocaeli bölgesinden kömür temin süreci, Osmanlı iâşe ve lojistik sisteminin genel esaslarına uygun biçimde, Mehmet Genç'in geliştirdiği modeli esas alarak söylersek provizyonist ve fiskalist ilkelere göre seyretmekteydi. Söz konusu sistem devletin ve halkın ihtiyaçları arasında bir denge gözetiyordu. Halkın herhangi bir kıtlık ve buhrana düşmeden iâşesinin temini, devlet kurumlarının düzenli ve güçlü bir şekilde çalışabilmesine imkân verecek şekilde ihtiyaçlarının karşılanması bu dengenin nihaî hedefiydi. Bu çerçevede değerlendirildiğinde darphanenin sorunsuz bir şekilde yakacak temin edilebilmesi için gerekli şartlar hazırlanmış, darphane için üretim yapan ahalinin korunmasına da dikkat gösterilmişti. Darphanenin kömürü İstanbul'a en yakın bölge olan Kocaeli'nden temin ediyor olması da, sistemin pragmatik karakterine uygundu. Kocaeli gibi İstanbul'a yakın ve orman potansiyeli çok yüksek bir yerden kömür tedariki, ulaşım ve üretim maliyetlerini mümkün olan en düşük seviyeye indiriyordu.

23 7 Kasım 1773 (21 Şaban 1187), C.DRB, nr. 3165; D.DRB.THR, 4/3.

24 17 Ocak 1761 (10 Cemaziyelahir 1174), MAD.d, nr. 3168, s. 149.

25 1-10 Eylül 1810 (Evail-i Şaban 1225), C.DRB, nr. 1414.

26 12 Eylül 1829 (13 Rebiülevvel 1245), C.DRB, nr. 2120; 21 Mart 1830 (26 Ramazan 1245), nr. 2662; Bayram Çakıcı, *İzmit Mutasarrıflığı'nda Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 1998, s. 10-19; Vital Cuinet, *İzmit-Mutasarrıflığı*, Çeviren: Pelin Koç, İstanbul 2012, s. 6, 44; Tuğba Okuyan, *İzmit Temettuat Defterleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 2004, s. 438-502; 802-875.

27 19 Nisan 1775 (17 Safer 1189), C.ML, nr. 21370; 7 Kasım 1691 (15 Safer 1103) AE.SAMD.II, 17/1866.

28 18 Mayıs 1840 (16 Rebiülevvel 1256), D.DRB.d, nr. 143.

29 8 Mayıs 1900 (8 Muharrem 1300), İ.ML, 38/6-Muharrem/1318.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- AE.SAMD.II (Ali Emiri - Sultan II. Ahmed); 17/1866.
- C.DRB (Cevdet - Darphane); 300, 372, 934, 1414, 1925, 2120, 2152, 2593, 2662, 2296, 2798, 3165.
- C.AS (Cevdet - Askeriye); 39546.
- C.ML (Cevdet - Maliye); 21370.
- C.ZB (Cevdet - Zaptiye); 3649.
- D.BŞM.DRB (Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire); 15/48.
- D.DRB.MH (Darbhane-i Âmire Evrakı - Muhasebe); 820/40, 821/46, 1044/1.
- D.DRB.THR (Darbhane-i Âmire Evrakı - Tahrirat); 4/3.
- İ.ML (İrade- Maliye); 38/6-Muharrem/1318.
- MAD (Maliyeden Müdevver Defterler); 3168, 10325.
- D.DRB.d (Darphane Defterleri); 3, 126, 143, 491, 522, 656, 969.
- HH.d (Hazine-i Hassa Defterleri); 5924, 14591, 15977, 21568, 23400, 24776.

Kitap, Makale, Tez ve Ansiklopedi Maddeleri

- Bilgin, Arif, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)" Sakarya İli Tarihi, I, Sakarya 2005, s. 305-326.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, İstanbul 1992.
- Bostan, İdris, "İzmit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 536-541.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013.
- Cuinet, Vital, *İzmit Mutasarrıflığı*, Çeviren: Pelin Koç, İstanbul 2012.
- Çakıcı, Bayram, *İzmit Mutasarrıflığında Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 1998.
- Genç, Mehmet, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 525-532.
- Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çeviren: M.A. Kılıçbay, E. Özcan, Ankara 1990, II cilt.
- Narin, Resül, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları" Belleten, C.LXXV/274, Aralık 2011, s. 769-781.
- Okuyan, Tuğba, *İzmit Temettuât Defterleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 2004.
- Öker, Yener, Turgay Akbulut, "Odun Kömürü ve Seyyar Madeni Kömür Ocaklarında Üretim", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1994, s. 35-49.
- Öztel, Muharrem, "İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukât Arz Piyasası (1789-1918)" *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer 2013, p. 487-505.
- White, Sam, *Osmanlı'da İsyani İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyancıları*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013.